

Nehhâs'ın *Îrâbu'l-Kur'ân*'ında “Lahn” Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi

Öğr. Gör. Ali TEMEL*

Atf / ©- Temel, A. (2015). Nehhâs'ın *Îrâbu'l-Kur'ân*'ında “Lahn” Tartışmalarına Konu Olan Kırâatlerin Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 77-105.

Öz- Öteden beri dilbilimciler kırâatleri dilin bir unsuru olarak görme ve Arap dilinin kullanım özelliklerine göre değerlendirme eğilimindedirler. Özellikle İslami ilimlere yönelik tedvin faaliyetlerinin yoğun olarak sürdürüldüğü ilk dönemlerde dilbilimciler kırâatlerin dilsel referanslarını irdelemişler ve bazen kırâatleri dil açısından eleştirmiş yerine göre de kırâatler arasında tercihte bulunmuşlardır. Dilbilimcilerin kırâatlere yönelttikleri bu eleştiriler içerisinde en ağır olanı hiç şüphesiz kırâatlerin Arap dili açısından hatalı oldukları anlamına gelen lahn ithamıdır. Dilbilimcilerin kırâatlere yönelik bu farklı yaklaşımları sonraki dönem âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Filolog müfessir Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Îrâbu'l-Kur'ân*'ı, ilk dönem dil ve kırâat âlimlerinin görüşlerini ihtiva etmesi açısından, Arap dili için olduğu kadar kırâatler için de önemli bir kaynak durumundadır. Nehhâs bu konulara dair kendisinden önceki dönemde ortaya atılan görüşleri eserinde derlemiş ve kendi düşüncelerini aktarmıştır. Bu çalışma dilcilerin lahn ithamında buldukları kırâatleri Nehhâs'ın söz konusu eseri bağlamında inceleyerek ilk dönem dil ve kırâat âlimlerinin lahn olgusuna ve kırâatlere yaklaşımlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler- Lahn, kırâat, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, dilbilimsel tefsir

Giriş

İslam'ın ilk dönemlerinden bu yana dilbilimcilerin Kur'ân'a olan ilgileri hiçbir zaman eksilmemiştir. Kur'ân metninde tekrarların durumu, lahn (garamer hatası) bulunup bulunmadığı, farklı dillere ait kelimelerin mevcut olup olmadığı, seci ve mecaz gibi edebi unsurların bulunup bulunmadığı ve Kur'ân'ın îcâzı gibi konular öteden beri dilcilerin tartıştıkları konular arasında yer almaktadır.¹ Kur'ân ile ilgili en netameli konular arasında yer

Makalenin geliş tarihi: 05.05.2015; Yayına kabul tarihi: 22.06.2015

* Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, e-posta: atemel@cu.edu.tr

¹ Kur'ân'ın dilbilimciler tarafından tartışılan konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Kur'ân Dili ve Retoriği -Kur'ân Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar-*, Kitabiyat Yay. Ankara 2006.

alan kırâatler ve kırâatlerdeki farklılıklar meselesi de dilbilimcilerin ilgilendikleri alanlar arasındadır. İlk dönemlerde kırâat âlimlerinin aynı zamanda dil âlimi olmaları da dikkate şayan bir husustur. Zira bu durum kırâatlerle dilbilimin ne kadar içi içe olduğunu göstermekte ve tabir caizse kırâatle iştigal etmenin en temel şartı olarak dil alanında yetkin olmaya işaret etmektedir.

Kırâatlere yönelik farklı bir yaklaşım sergileyen filologların kırâatler konusundaki tavırları öteden beri eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde filolog müfessirlerin kırâatlerin tevkihi değil icthadi ve ihtiyari olduğunu savundukları, dil kurallarını nakle tercih edecek ölçüde etkin bir ölçüt olarak kullandıkları, birtakım şâz kırâatleri mütevâtire tercih ettikleri ve kırâatleri eleştirmedeki üsluplarıyla haddi aştıkları gibi hususlar ön plana çıkarılmıştır.²

Dilciler kırâatleri dilin bir unsuru olarak görmüş ve bunları dilin kullanımı içerisinde değerlendirmekten geri durmamışlardır. Dolayısıyla Kur'ân'da yer alan kullanımların dilsel referanslarını irdelemişler ve yerine göre kırâatleri dil açısından eleştirmiş yerine göre de kırâatler arasında tercihte bulunmuşlardır. Bu eleştiriler içerisinde en ağır olanı hiç şüphesiz bazı kırâatler hakkında lahn ithamında bulunulmasıdır.

Bu araştırma lahn tartışmalarına konu olan ayetler/kırâatler bağlamında dilbilimcilerin lahn olgusuna yaklaşımlarını incelemeyi ve onların kırâatlere bakışını bu konu ölçüğünde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Arap dili ve Kur'ân kırâati tarihsel açıdan çok uzun bir süreci kapsamaktadır. Ancak bizim bu makale çalışmamız oldukça sınırlı bir muhtevaya imkân tanımaktadır. Bu nedenle konumuzun kapsamını Arap dil bilimine ait çalışmaların başlangıç dönemi olan hicrî birinci asır ile İbn Mücahid'in sahih kırâatleri yedi ile sınırlandırdığı ve böylece yedi kırâatin resmîyet kazandığı hicrî dördüncü asrın başları arasında yaşamış dilcilerin bu konu hakkındaki görüşlerini esas alacağız. Zira bu dönem hem kırâatlere hem de dil araştırmalarına yönelik çalışmaların tamamıyla sona ermediği ve tedvin faaliyetlerinin sürdüğü, dolayısıyla her iki alan için ilmî canlılığın söz konusu olduğu bir dönemdir. Bu nedenle ilk çalışmalar olması hasebiyle bu dönemin verileri hem dilbilim araştırmaları hem de kırâat alanı için çok önemli bilgiler sağlamaktadır. Yine çalışmamızda kırâat farklılıklarının tamamına yer vermeyip sadece klasik kırâat anlayışında mütevâtir kabul edilen on kırâat hakkında yapılan lahn içerikli değerlendirmelere değineceğiz. Zira dilcilerin asıl eleştirildikleri husus bu tür kırâatler hakkında yaptıkları değerlendirmelerdir. Böylece şâz kırâatler ve

---

² Dağ, Mehmet, "Mutezile Mezhebine Ehl-i Sünnet'in İsnâdı: Kırâatlar Tevkîfî Değil; İctihâdîdir – Zemahşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi-", *Marife Dergisi* yıl: 3, sayı: 3, ss. 219-258, kış 2003.

sahabeye nispet edilen mushafa aykırı okumalar araştırmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

Biz bu çalışmamızda hicrî dördüncü asrın başlarında yaşamış olan Nehhâs'ın (ö. 338/950) kendinden önceki ulemanın Kur'ân hakkında ortaya koyduğu dil eksenli görüşleri büyük ölçüde derlediği "İ'râbu'l-Kur'ân" adlı eserini esas alacağız. Öncelikle bu eserde lahne konu olan ayetleri ve bu ayetlerle ilgili olarak hangi kırâatlerin lahn olarak değerlendirildiğini tespit edecek, sonra da bu kırâatlerin neden lahn kapsamında değerlendirildiklerini inceleyeceğiz. Böylece dilbilimcilerin lahn kavramına hangi anlamı yükledikleri ve kırâatler hakkında nasıl bir tasavvura sahip oldukları hakkında bir değerlendirme yapabilmeyi umuyoruz.

1.1. Nehhâs ve İ'râbu'l-Kur'ân Adlı Eseri

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl el-Murâdî el-Mısırî olan Nehhâs'ın Mısır'da 270'li (883) yıllarda doğduğu ve burada büyüdüğü tahmin edilmektedir. Aslen Yemenli Murâd kabilesine mensuptur. Nehhâs (bakırcı) lakabı baba mesleği olan bakırcılık mesleğini icra etmesinden ileri gelmektedir. Başta Bağdat olmak üzere Irak'ın ilim merkezi olan muhtelif şehirlerdeki meşhur hocalardan ders almıştır. Ayrıca Mısır'a dönüşte Filistin'in Remle şehrindeki hocalardan ders almıştır. Kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendisini yetiştiren Nehhâs'ın hocaları arasında Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö. 286/900), Hasan b. Guleyb (ö. 290/903), Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928 [?]), Ebu'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929), Niftaveyh (ö. 323/935), İbn Keysân (ö. 320/932 [?]), Tahâvî (ö. 321/933), İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940) gibi âlimler yer almaktadır. Birçok öğrenci yetiştiren Nehhâs'ın 338/950'de Mısır'da öldüğü düşünülmektedir.³

Nehhâs'ın yaşadığı dönem olan hicri üçüncü asrın ikinci yarısı ve dördüncü asrın başlarında Mısır, ilim dünyası için doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü konumundadır. Endülüs'den gelerek lügat ve Kur'ân ilimleri tahsil eden öğrenciler buradan öğrendikleri bilgilerle memleketlerine dönmüşler ve böylece Mısırlı ulemanın bilgi birikimini Endülüs'e

³ Bkz. Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-üdebâ' irşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edîb* (tah. İhsân Abbâs), I, 468, Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut 1993; Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed Mehdî el-Hafîb, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühû* (tah. Mustafa Abdülkadir Atâ'), XXI, 49, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrût, 1996; Enbârî, Abdurrâhmân b. Muhammed b. Ubeydullâh el-Ensârî Ebu'l-Berakât Kemâlüddîn, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'* (tah. İbrahim es-Sâmîrî), I, 218, Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ 1958; Zübeydî, Muhammed b. el-Huseyn b. Ubeydullâh, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, I, 220-221, Dâru'l-Me'ârif ys. ts.; Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl İbnu'n-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ali Beydûn), neşredenin girişi, I, 3 Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2004; Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, XXXII, ss. 542-543, İstanbul 2006.

taşımışlardır. *Kitâbu'n-nâsîh ve'l-mensûh*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Îrâbu'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-kat' ve'l-itinâf*, *Şerhu ebyâti Sîbeveyhi*, *Şerhu'l-kasâidi't-tis'il-meşhûrâti'l-mevsûmeti bi'l-mu'allakât*, *Kitâbu't-tüffâha fi'n-nahv*, *Risâle fi'l-lâmât* gibi eserleri matbu olarak neşredilen Nehhâs'ın kaynaklarda ismi geçen fakat bize ulaşmayan eserleri de mevcuttur.⁴

Çalışmamız açısından Nehhâs'ın en önemli eseri *Îrâbu'l-Kur'ân*'dır. Sözlükte “bir şeyi ortaya çıkarmak, açıklamak”⁵ anlamına gelen “îrâb” kelimesi nahiv istilâhında “*Amillerin (kelimelerin sonlarını değiştirme özelliğine sahip dilsel unsurlar) değişmesi sebebiyle kelimenin sonunda lafzen veya takdirenen meydana gelen değişiklik*”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kelimenin Kur'ân kelimesiyle birleşmesinden meydana gelen *Îrâbu'l-Kur'ân* tabiri ise nahiv ilmi içerisinde doğup daha sonra müstakil bir disiplin haline gelen ilim dalı olarak, “*Allâh kelâmının her çeşit: (lafzî, takdîrî ve mahallî) ifâde tarzlarını, manaları karşılayış biçimlerini, uyarınca cereyân ettiği temel düstûrları, nâzil olduğu dilin tâbi olduğu gramer kurallarını âyeti Kerîmelere uygulayarak, âyeti Kerîmelerden Allâh'ın murâdına en uygun manaları elde etme sanatı*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷ Daha kısa bir şekilde ifade edecek olursak *Îrâbu'l-Kur'ân*, Kur'ân ayetlerini cümle yapısı yönünden ve gramer kuralları ışığı altında inceleyen ilim dalına verilen isimdir.⁸ *Îrâbu'l-Kur'ân* tabiri aynı zamanda, garîb kelimelerin izahına yer vermekle birlikte daha çok nahiv, sarf ve îrâb ağırlıklı olan eserlerin genel adıdır.⁹ Nehhâs'ın *Îrâbu'l-Kur'ân*'ı da bu tür eserlerin özelliklerini yansıtmaktadır.

Eserde ayetler Mushaf tertibine göre ele alınmış ve gerekli görülen yerlerde izahat getirilmiştir. İhtiyaç duyulduğunda ayetlerin gramatik tahlilleri yapılmıştır. Gerekli görüldüğü ölçüde kırâat farklılıklarına yer verilmiş ve bu kırâatlerin Arap diline tevcihi yapılmıştır. Eserde Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'ayn*'ı, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Ahfeş el-Evsat'ın (ö. 215/830 [?]) *Kitâbu mesâilil-kebir*'i, Ferrâ'nın (ö.207/822)

⁴ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, I, 3-4; Eroğlu, “Nehhâs”, *DİA*, XXXII, s. 542-543. Nehhâs'ın Hayatı ve eserlerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Güney, Fikri, “Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve 'Me'ani'l-Kur'ân'ı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: IV, sayı: 7, ss. 156-176.

⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 367.

⁶ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-ta'rîfât*, s. 88, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.

⁷ Kayapınar, Durmuş Ali, “Îrâbü'l-Kur'ân- Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1990, sayı: 3, ss; 331-371; Ayrıca *Îrâbu'l-Kur'ân* ve diğer dilbilimsel tefsir çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Et-kisi*, s. 79-90, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010.

⁸ Birışık, Abdülhamit, “Îrâbü'l-Kur'ân”, *DİA*, XXII, 376-379, İstanbul 2000; Bulut, Ali, “Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Me'ânî'l-Kur'ân, Îrâbu'l-Kur'ân) Ve Bu Dallarda Eser Veren Müellif-ler” (Hicrî İlk Üç Asır), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12-13, ss. 391-408, Samsun 2001.

⁹ Bulut, “Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı”, s. 403.

Me'âni'l-Kur'ân'ı başta olmak üzere *Kitâbu'l-mesâdir fi'l-Kur'ân* ve *el-maksûr ve'l-memdûd* isimli eserleri, Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı ve *Kitâbu mâ yensarifu vemâ lâ yensarifu* isimli eseri, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-kırâât*'ı ve *Kitâbu'l-garîbî'l-musannef* isimli eseri ve İbn Sa'dân'ın (ö. 231/846) *Kitâbu'l-kırâât* isimli eserinden istifade edilmiştir. Gerek Basra gerekse Kûfe ekolüne mensup birçok dil ve kırâat âliminin görüşlerine yer verilerek bu görüşler bazen tercih edilmiş bazen de benimsenmemiştir. Bu anlamda eser önceki döneme ait günümüze ulaşamayan eserlerin içeriğine dair önemli bilgiler içermektedir. Geçmiş bilgi birikimi derlemesi hasebiyle ansiklopedik bir görünüm arz eden eser, müellifi Nehhâs'ın kendi görüşlerini de yansıtmaktadır. Eserde şiirle istişhadın yanı sıra Hadis-i şerifler, darb-ı meseller ve Arapların sözleriyle de istişhadda bulunulmuştur.¹⁰

1.2. "Lahn"ın Sözlük ve İstilahî Anlamları

Arap dilinde "lahn" kelimesi, sözle meyledilen/kastedilen şey, kırâatte ve şiir icrasında doğru kullanımı terk etmek, anlayış/kavrayış/kıvrak zeka (fitnat)¹¹, dil, lehçe¹², Kur'ân'ı hüznle okurken sesi titreştirmek, i'râbı yok etmek, şarkı söylerken sese nağme katmak, imalı konuşmak (ta'rîz)¹³, karine/işaret, sözde hata etmek¹⁴ sözün söyleniş tarzı ve üslubu gibi manalara gelmektedir. Kur'ân'da ve hadislerde sözün fahvası, söyleniş tarzı ve edası anlamında kullanılmaktadır.¹⁵

Lahni, dilde cari olan uygulama alanından kelamı saptırmak/başka bir manaya çevirmek şeklinde tanımlayan Râğîb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) bu saptırmanın/çevirmenin iki şekilde vuku bulduğunu söylemektedir. Birincisi, i'râbı yok etmek veya harflerin benzeşmesinden mütevellit, mushafı olduğundan farklı şekilde okumak ya da rivayet etmek suretiyle ortaya çıkan lahndir, ki kötülenen budur ve yaygın olarak da bu

¹⁰ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, I, 4-5; Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri hakkında Türkiye'de yapılmış çok fazla çalışmaya rastlamadık. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1992 yılında Abdurrahman Büyükkörükçü tarafından *Ebu Ca'fer el-Nahhas ve İ'râbu'l-Kur'ân*'ı başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ulaşamadığımız için faydalanamadığımız bu eseri burada ismen zikretmek istiyoruz.

¹¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn* (tah. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmîrâî), III, 229-230, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, ys. ts..

¹² İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Ğarîbu'l-hadîs* (tah. Abdullâh el-Cebûrî), II, 61, Matba'atu'l-Ânî, Bağdat 1397.

¹³ Gulâmu Sa'leb, Ebû Ömer ez-Zâhid Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hişâm el-Bâverdî, *el-'Aşerât fi ğarîbî'l-luĝa* (tah. Yahyâ Abdurraûf Cebr), I, 132, el-Matba'atu'l-Vataniyye, Amman, ts.

¹⁴ Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tehzîbu'l-luĝa* (tah. Muhammed 'Ivaz Mir'ab), V, 41, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2001.

¹⁵ Bkz. Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXVI, 100-106, Dâru'l-Hidâye, Beyrut 1987.

manada kullanılmaktadır. İkincisi ise kelamın manasını açıklamak veya manayı üstü kapalı bir şekilde sunmak amacıyla i'râbı ortadan kaldırmaktır. Bu tür lahn ise belagat açısından ediplerin beğendiği bir türdür.¹⁶

Kırâat ilmine ait bir terim olarak ise Allâh'ın kelamının tilaveti hususunda kârîde meydana gelen hata anlamında¹⁷ olup "lahn-ı celî" (Arapça'yı ve Kur'ân okumayı bilen kimselerin fark edebileceği derecede bariz olan hata) ve "lahn-ı hafî" (ehil olmayan kimselerin anlayamayacağı kapalılıkta olan hata) olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir.¹⁸

Lahn konusu rivayetle ilgili esaslar vesilesiyle Hadis usulünde de kendine yer bulmuştur. Bu ilim açısından lahn Hadis metinlerinin i'râblarını değiştirecek veya anlaşılacak şekilde belli belirsiz okumak şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹ Nitekim İbnü's-Salâh hadis talibinin kendisini lahn ve tahrif uğursuzluğundan kurtaracak ölçüde nahiv ve dil kaidelerini öğrenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰

1.3. Dilbilimsel Tefsirlerde Lahn Kelimesinin Genel Anlam ve Kullanımı

Dilbilimsel tefsirlerde yer alan en ağır eleştiri kalıbı "lahn" kelimesidir. Ferrâ kırâatler bağlamında bu nitelemeyi mümkün merteye kullanmamakta, bunun yerine kırâatin bir şekilde dilin dairesi içinde tutulmasına çalışmaktadır.²¹ Ahfeş sadece bir yerde bu nitelemeyi yapmaktadır ve onun kullanımında bu kelime "hiçbir Araptan ve nahiv erbabından duyulmayan bir uygulama ve kullanım şekli"ni ifade etmektedir.²² Ebû Hâtim, Nehhâs ve Müberred'in kullanımında ise bu niteleme "kelamda ve şiirde istimali caiz olmayan unsurlar" için kullanılmıştır.²³ Fakat Nehhâs lahn kapsamındaki ifadelerin ancak şaz kabilinden, bazı şiirlerde caiz görülebileceği kanaatindedir.²⁴ Çok fazla kullanmamakla

¹⁶ Isfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğîb, *Mu'cemu müfredâtı elfâzı'l-Kur'ân*, s. 503, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1997.

¹⁷ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s. 231.

¹⁸ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn*, IV, 94, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2006; Çetin, Abdurrahman, "lahn", *DİA*, XXVII, ss. 55-56, Ankara 2003.

¹⁹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 199, TDV. Yay., Ankara, 1992; Kandemir, M. Yaşar, "lahn" (hadis), *DİA*, XXVII, ss. 56-57, Ankara 2003.

²⁰ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh 'ulûmu'l-hadis*, s. 128, Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, Beyrut 2004.

²¹ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 45, Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2003.

²² Ahfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân* (tah. Hüdâ Mahmûd Kurâ'a), II, 407, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1990.

²³ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, I, 45, 54, 135, 190, III, 256.

²⁴ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, II, 65-66.

birlikte, Zeccâc'ın bu kelimeyi kullanım tarzı da Nehhâs ile paraleldir. Ona göre Arapçada tevchi mümkün olmayan hatalı ifadeler bu kapsamdadır. Şaz kabilinden kullanımları söz konusu olsa da kırâatlerin şâz kullanıma hamledilerek okunmaması gerekir.²⁵ Basra ekolünün ileri gelenleri bu nitelikte olan kullanımlarla kırâatin caiz olmadığını²⁶, yine Basra ekolüne mensup Ebû Hâtim ise dilde lahn olarak kabul edilen bir kullanım ile kırâatin helal olmadığını²⁷ ifade etmişlerdir. Dilbilimsel tefsirlerde lahn nitelemesinin karşısı "caiz" ifadesidir. Nitekim konuyla ilgili tartışmaların yer aldığı bağlamlarda lahn nitelemesiyle ithamda bulunulduğunda buna karşı çıkanlar söz konusu kullanımın lahn olmadığını bilakis caiz olduğunu dile getirmektedirler.²⁸ Buradan hareketle kırâat değerlendirmelerinde karşımıza çıkan "lâ yecûzü" şeklindeki değerlendirmelerle de zımnen lahnin kastedilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

1.4. Arap Dilinde Lahn Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Dil Çalışmalarının Başlaması

İslamiyet öncesi dönemde Araplar dışı kapalı bir toplum hüviyetindeydi. Dolayısıyla hayat tarzları ve kültürleri yabancı kültürlerin etki alanında değildi. Araplar konuşmalarında i'râba önem vermekteydiler. Her ne kadar bu dönemde kurallar ortaya konmuş olmasa da onlar nesilden nesile aktarılan ve doğuştan itibaren kazanmaya başladıkları selika sayesinde dilde neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilecek bir kabiliyete sahip olmaktaydılar.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren başta İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi ve diğer bir takım siyasi ve sosyal etkenlerle, Araplar başka etnik unsurlarla karışmış ve onlardan Arap dil kurallarına aykırı olarak duydukları şeylerin etkisiyle dildeki melekeleri değişip bozulmuş²⁹, neticede Arapça'nın kullanımında ve yapısında birtakım bozukluklar ve yanlışlar ortaya çıkmıştır. İlk başlarda i'râb'ta görülen bu hatalar, daha sonraları kelimenin bünyesinde görülmeye başlamıştır. Gerek cahiliye devrinde ve gerekse İslâm'ın ilk dönemlerinde i'râba riayet eden ve Kurân'ı da i'râbla okuyan Araplar, daha sonra i'râba karşı gösterdikleri bu hassasiyeti kaybetmişler ve dilde i'râb hatası olarak bilinen "lahn" olgusu çoğalmaya başlamıştır. Hz. Peygamber zamanında nadiren görülen bu nevi i'râb hataları fetihlerin artmasına ve Arapların yeryüzünde yayılmalarına paralel olarak tedrici bir

²⁵ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2005, IV, 338, 205, Dâru'l-Hadîs, Kahire.

²⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 197.

²⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 102.

²⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 18.

²⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime* (çev. Halil Kendir), II, 805, İmaj AŞ. Ankara 2004.

surette dört halife ve Emeviler döneminde de artarak devam etmiştir.³⁰ Önceleri mevâlî ve aslen Arap olmayan kimselerin dillerinde görülen lahn olgusu daha sonraları bizatihi Arap olan insanlarda da görülür hale gelmiştir. Fethedilen bölge halklarının kendi dillerine ait bir takım özellikleri, sonradan öğrendikleri Arapça içerisinde kullanmaları daha ciddi tahriflerin ortaya çıkmasına ve lahnin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan bâdiyeden şehir merkezlerine gelen kimseler de fasih Arapça muhitinden uzaklaştıkları için kozmopolit şehir hayatında yozlaşan dilden etkilenerek konuşmalarında lahn yapmaya başlamışlardır. Zamanla lahn olgusu şair ve hatiplerin dillerine de sirayet etmiştir. Toplumsal olarak yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde lahn olgusu Arap dilinin saf ve orijinal haliyle kullanıldığı yerler olan bâdiyede de yaygınlaşmış ve en nihayetinde mesele Kur'ân'ın yanlış okunmasına kadar varmıştır.

Bu ahval ve şerait içerisinde, zamanla Arapların sahip oldukları dil melekesinin bozulmasından, buna bağlı olarak Kur'ân ve sünnetin anlaşılmasından korkulmuş³¹ ve hem Kur'ân'ın yanlış okunmasının önüne geçmek hem de Arap olmayanların da bu dili Araplar gibi doğru okuyup anlamalarını sağlayabilmek için Arapçanın kaidelerinin tespit edilmesi gereği hâsıl olmuştur. İşte ilk önce Kur'ân'ın doğru okunup doğru anlaşılması gibi dini bir gayeyle başlatılan çalışmalar, esasında dillerine karşı hassas olan ve onu her türlü bozulma ve yanlış kullanımdan korumak gibi millî bir gayeye sahip olan Arapları, herkesin uyacağı bir takım kuralların tespit ve tedvini yolunda çalışmaya sevk etmiştir. Bu durum aynı zamanda, klasik Arapçanın lügat hazinesinin derlenmesi faaliyetlerini beraberinde getirmiştir.³²

Arap edebiyatında ilk filolojik araştırmalar, Kur'ân'ın yazıya geçirilip mushaf haline getirilmesi çalışmalarıyla birlikte başlamış ve gramer/dil çalışmaları da kırâat ilmine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Arapçanın kurallarının belirlenmesi yönünde başlatılan filolojik faaliyetlerde de kaynak olarak Kur'ân, şiir, darbimeseller, nâdir ve hikmetli sözler ile çölde yaşayan göçebe Arapların kullandıkları sözlere başvurulmuştur.³³

³⁰ Corcî, Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye*, I, 237, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

³¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 805.

³² Arap dilinde "lahn" tartışmalarının başlama süreci ve sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, Mehmet, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar" *Nüşa (Şarkiyât Araştırmaları Dergisi)*, sayı: X, ss. 119-129, Ankara 2003; Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: VI sayı: XXI, 2007, ss. 155-183; Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 325-350, Konya 1997.

³³ Yavuz, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar", s. 119-129.

İşte bu süreç neticesinde önceden problem olmayan lahn konusu Arap dünyasında önemli bir problem haline gelmiştir. Arap dilinin yapısına, mantığına ve Arapların selikasına uygun olan kullanımlardan hareketle Arap dilinin kuralları tespit edilmiş ve bu kaide ve kurallara uygun olmayan kullanımlar lahn kapsamında değerlendirilip kabul görmemiştir.

Dil alanında yapılan bu araştırmalar devam ederken kırâatler de incelenmiştir. Zira kuralların oluşturulmasının gerekçelerinden biri de Kur'ân'ı yanlış okumalardan kurtarmaktır. Kırâatler de Kur'ân'ın okunmasını sağlayan telaffuz unsurları olduğuna göre dilcilerin bu konuya bigâne kalmaları beklenemezdi. Ayrıca Arap dilinin fesahat ve belagat açısından en eşsiz örneği olarak kabul edilen Kur'ân'ın Arap dil kullanımlarından hareketle kuralların oluşturulduğu bir vasatta referans metni olarak kabul edilmemesi de düşünülemezdi.

Sonuç olarak Kur'ân ve kırâatler dil kurallarının tespiti sürecinde odak bir konumda bulunmaktadır. Bir açıdan dil çalışmalarının amaç ve konusunu oluştururken diğer yandan bu dil çalışmalarına kaynak işlevi de görmektedir.

1.5. Dil-Kırâat İlişkisi

Meseleye kırâatler açısından bakıldığında da dil unsurunun çok önemli olduğu görülmektedir. Nitekim geleneksel kırâat anlayışında kırâatlerin sahih kabul edilebilmesi için ortaya konan şartlardan biri de herhangi bir veçhiyle Arap diline uygun olmaktır.³⁴ Kırâatlerin mahiyeti düşünüldüğünde bu uygunluğun sağlanması tabii bir gereklilik olarak görünmektedir. Haddizatında kırâatler, dili Arapça olan Kur'ân metninin lafzıyla ilgili okunuş şekilleri olduğu için, büyük ölçüde filolojik bir olgudur. Nitekim kırâat farklılıklarının odaklandığı hususlar, dilbilimi ve gramer konularını, bunlara bağlı olarak da üslup ve estetiği doğrudan ilgilendirmektedir. Kırâatlerde görülen "ibdâl", "kalb", "idğâm", "imâle", "izhâr" ve "işmâm" gibi, kelimelerde görülen ses değişim ve dönüşüm özellikleri fonetiğin ilgi alanına girmektedir. Kelimelerin cümle içerisindeki konumunu işaret eden i'râb hareke ve harflerindeki farklı okumalar sentaks (nahiv), kelimenin çatısında bulunan harf ve hareketlerle ilgili farklılıklar ile isimlerin tekil, ikil, çoğul, eril-dişil şekilleri ve fiillerin mazi, muzari, emir kalıplarıyla ilgili değişimler de morfolojinin (sarf) ilgi alanına girmektedir. Ayrıca bir manayı eş anlamlı başka kelimelerle ifade şeklinde ortaya çıkan kırâat farklılıkları da leksikografıyı (lügat ilmi) ilgilendirmektedir. Bu farklı okuyuşların birçoğunun arka planında ise

³⁴ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, I, 15, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 2006.

Arap lehçeleri arasındaki farklılıklar yatmaktadır. Bu nedenle kırâatleri Arap dilbiliminden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.³⁵

Buradan hareketle dilciler kırâatleri dile uygunluk açısından değerlendirmişlerdir. Ancak bir kırâatin Arap diline uygunluğunun tespit edilebilmesi için öncelikle bu dilin sınırlarının belirginleştirilmesi gerekmektedir. Zira Arap toplumu lehçe açısından homojen bir topluluk olmayıp farklı kabilelerin bileşiminden ibarettir. Dolayısıyla her kabilenin lehçeleri birbirinden farklı olup, Arap dilini ve kelimeleri kullanım şekilleri değişkenlik arz etmektedir. Bu nedenle Arap dilinin tedvin döneminde, mevcut Arap lehçeleri bir ayrıma tabi tutulmuştur. Böylece buldukları muhit, coğrafya ve sosyal çevre itibarıyla Arap olmayan toplumlarla etkileşim içinde bulunan lehçeler yabancı dillerin tesiriyle asli hüviyetlerini kaybettikleri gerekçesiyle fasih kabul edilmemiş, buna mukabil Arap olmayan toplumlardan izole olmuş ve genellikle Arap yarımadasının ortasında yer alan, Kureyş başta olmak üzere Kays, Temîm, Esed ve Hüzeyl gibi kabilelerinin lehçeleri fasih kabul edilmiş ve dilciler tarafından tercih edilmiştir.³⁶

Ancak fasih olan ile olmayanı ayırt etmek için lehçeler bazında yapılan bu tasnif bütün Arap dilbilimciler tarafından kabul edilen bir tasnif değildir. Bu durum, kırâatlerin da arasında bulunduğu dil malzemesini değerlendirme hususunda Arap dilbilimcileri arasında görülen usul farklılığından kaynaklanmaktadır. Basralı dilbilimciler katı ve genel kurallar ortaya koyarak bu kurallara uymayan bireysel üslup özelliklerini, önerilebilecek örnekler olarak değil de göz ardı edilebilecek istisnalar olarak değerlendirmişlerdir. Kûfeli dilbilimciler ise genel uygulamanın dışında yer alan bireysel özelliklerin de benimsenebilecek kıyaslar olduğunu kabul etmişlerdir.³⁷ Bu usul farklılığından dolayı Basra ekolüne mensup dilbilimciler fasih kabul edilen lehçeleri itibara almış ve bunların dışındaki lehçelere ait kullanımlara itibar etmemişlerdir. Kûfe ekolüne mensup dilbilimciler ise daha esnek bir tutum sergilemişler ve Basralıların itibar etmedikleri lehçeleri de dilde dayanak kabul etmişlerdir.³⁸

³⁵ Altundağ, Mustafa, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XX, ss. 23-48, (2001). Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatlar" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, ss. 437-450, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

³⁶ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, s. 379, İlahiyât Yay. Ankara 2004.

³⁷ Goldziher, İğnace, *Klasik Arap Literatürü* (çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel), s. 106-107, Vadi Yay. Ankara 2012.

³⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, s. 380.

2. Lahn Tartışmalarına Konu Olan Kırâatler

Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân adlı eserinde kırâatler değişik açılardan ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kırâatlere yöneltilen eleştirilere de yer verilen eserde dil açısından yapılan eleştirilerin en ağır olanı lahn ithamında bulunulmasıdır. Bu ithama maruz kalan kırâatler incelendiğinde onların birtakım dil kaideleriyle ilişkili olarak değerlendirildiği ve bu kaidelere aykırı oldukları gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu kırâatleri ilgili dilsel meseleye işaret eden başlıklar altında ele almayı uygun gördük.

2.1. İ'râb Alametlerinin Ortadan Kalkması

Amiller değişikçe kelimelerin sonlarında meydana gelen lafzi ve takdiri değişiklikler³⁹ olarak tarif edilen İ'râb, kelimelerin cümle içerisindeki görevlerine işaret eden alametler olması açısından Nahiv ilminin en önemli unsurlarındandır.⁴⁰ Bu nedenle bazı kırâatler İ'râbın zayi edilmesi gerekçesiyle lahn kapsamında değerlendirilmiştir.

Sözgelimi Bakara 2/34'te Ebû Ca'fer'e ait "İ'l-melâiketü'scüdû" (لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا) kırâati⁴¹ Nehhâs tarafından lahn olarak değerlendirilmiş ve caiz olmadığı söylenmiştir.⁴² Onun hocası olan Zeccâc da Ebû Cafer'in bu kırâatinde hatalı olduğunu ifade etmekte; ancak bunun için lahn kelimesi yerine "ğalat" tabirini kullanmaktadır. Zeccâc'a göre bu, Ebû Cafer'in vehme dayanan yanlış değerlendirmesinin bir neticesidir. Şöyle ki ayette geçen "İ'l-melâiketi" (لِلْمَلَائِكَةِ) kelimesi cer halindedir ve mecrûr bir kelimenin merfû okunması caiz değildir. Ancak muhtemeldir ki Ebû Cafer, "melâike" kelimesindeki müenneslik "tâ"sını hazfedilen vasıl hemzesinin harekesiyle benzeştirmiştir. Çünkü vasıl olmadığı zaman bu kelime "üscüdû" (أَسْجُدُوا) şeklinde okunmaktadır.⁴³ Zeccâc'ın ifadelerinden, bu kırâatte Ebû Cafer'den kaynaklanan bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Müberred'e göre bu kırâat Ebû Cafer'in hatası sonucu ortaya çıkmış bir uygulama değil; aksine "üscüdû" kelimesinin başında bulunan ve vasıl halinde düşen "hemze"nin harekesine işaret etmek gayesiyle onun bilerek başvurduğu bir uygulamadır.⁴⁴ Burada Nehhâs'ın kullandığı "lahn" tabiri ise dil açısından daha makul bir izahı yapılamayan hatalı kullanım anlamına gelmektedir. Zeccâc'ın yaptığı izahat da bunu desteklemektedir.

³⁹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 88.

⁴⁰ Birgivi, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. İskender, *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv (Netâicu'l-efkâr fi şerhi'l-İzhâr* içerisinde mevcut), s. 34, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 158; Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 29.

⁴² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 45.

⁴³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 104.

⁴⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 45.

Nisâ 4/58'de Ebû Amr'a nispet edilen "ye'murküm" (يَأْمُرُكُمْ) kırâati⁴⁵ hakkında Nehhâs, "râ"nın sakin kılınmasını lahn olarak değerlendirmiş; fakat bunun gerekçesine değinmemiştir.⁴⁶ Benzer şekilde Bakara 2/54'te Ebû Amr'a izafe edilen ve sükûn ile "ilâ bâri'küm" şeklinde icra edilen kırâati⁴⁷ Müberred lahn olarak değerlendirmiş ve bu uygulamanın kelimada da şirde de caiz olmadığını söylemiştir. Zira ona göre buradaki hemze î'râb harfidir, dolayısıyla î'râbı gösteren hareketin de atılması doğru değildir.⁴⁸ Ahfeş ve Sîbeveyhi'nin bu kırâate ilişkin getirdiği yorumlar burada söz konusu olan lahnin kaynağına ilişkin bir açılım sağlamaktadır. Ahfeş söz konusu kelimeyi bazılarının hemzenin tahfifi ile "bârikum" şeklinde hemze ile yâ arası bir sesle okuduklarını; bazılarının ise hemzenin meczum olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir. Ahfeş'in kanaatine göre böyle düşünenler hemzenin tahfifini işitip onu meczûm zannederek hata yapmışlardır. Çünkü tahfif ancak müşahede ile anlaşılabilir, yazıda fark edilemez.⁴⁹ Sîbeveyhi de söz konusu kırâate ilgili Ahfeş'le aynı görüşü paylaşmaktadır. Ebû Amr'ın "ilâ bâriiküm" (إِلَىٰ بَارِيكُمْ), "ye'mürüküm" (يَأْمُرُكُمْ), "yensurüküm" (يَنْصُرُكُمْ), "yüş'irüküm" (يُشْعِرُكُمْ) gibi aynı hareketlerin art arda geldiği kelimelerde î'râb harflerini sükûn üzere "ilâ bâri'küm" (إِلَىٰ بَارِيكُمْ), "ye'murküm" (يَأْمُرُكُمْ), "yensurküm" (يَنْصُرُكُمْ), "yüş'irküm" (يُشْعِرُكُمْ) şeklinde okuduğunu kabul etmeyen Sîbeveyhi, böyle bir okuyuşun mevcudiyetini, bu gibi yerlerde harekeyi ihtilas ile okuyan Ebû Amr'ı dinleyen râvîlerin onun sükûn olarak okuduğunu zannederek böylece rivayet etmelerine bağlamaktadır.⁵⁰ Görüldüğü üzere Müberred'in ifadelerinden Ebû Amr'ın hata yaptığı şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkün iken Ahfeş ve Sîbeveyhi'nin açıklamaları bu hatanın ondan nakilde bulunan râvîlerden kaynaklandığını göstermektedir.

Î'râb'ın zayı edilmesine dair başka bir örnek de Fâtır 35/43'de A'meş'e ve vaslen okumada Hamza'ya isnat edilen "vemekra's-seyyi" (وَمَكَرَ السَّيِّئِ) kırâatidir.⁵¹ Bu kırâat hakkında Zeccâc, işinin ehli nahiv erbabı nezdinde bunun lahn olarak değerlendirildiğini ve

⁴⁵ Kâdî Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-aşri'l-mütevâtira min tarikayi's-şâtibiyye ve'd-dürâ*, (tah. Ahmed İnâye), s. 81, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2005.

⁴⁶ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, I, 221.

⁴⁷ Bu kırâat hakkında Ebû Amr'a atfedilen biri sükûn üzere "ilâ bâri'küm" (إِلَىٰ بَارِيكُمْ) diğeri ihtilas ile "ilâ bâri'iküm" şeklinde iki okuyuş bulunmaktadır. Bkz. Dâni, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân b. Amr, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, s. 63, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2005; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, II, 159; Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, s. 32.

⁴⁸ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, I, 54.

⁴⁹ Ahfeş, *Meani'l-Kur'ân*, I, 99.

⁵⁰ Dâni, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân b. Amr, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'*, II, 40-41, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.

⁵¹ Dâni, *et-Teysîr*, s. 148.

caiz olmadığını söylemiştir.⁵² Nehhâs ise bu uygulamanın i'râbı hazfettiği için lahn olduğunu söylemiştir. Müberred'e göre bu, kelamda da şiirde de caiz olmaz. Zira manaların arasını ayırmak için gerekli olan i'râb hareketlerinin hazfı caiz değildir.⁵³

2.2. Mecerûr Zamir Üzerine Zahir bir İsm'in Atfedilmesi

Nahiv ilminin kaidelerine göre merfû muttasıl zamir üzerine bir kelime atfedileceği zaman, bu zamirin munfasıl bir zamirle te'kîd edilmesi gereklidir. Çünkü muttasıl zamir bitiştiği kelimenin parçası gibidir. Müstakil bir kelimeyi, kelimenin parçası konumunda olan muttasıl zamir üzerine atfetmek hoş değildir. Ancak muttasıl zamir munfasıl bir zamirle tekit edildiğinde bu zamirin hakikatte munfasıl olduğu ortaya çıkar ve üzerine atf caiz olur. Ayrıca ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasına bir fasıla girmesi durumunda da sözü daha fazla uzatmamak için, te'kîd edilmesi şartı aranmaksızın muttasıl zamir üzerine atf caiz görülmüştür.⁵⁴ Yine nahiv kaidelerine göre, mecrûr zamir üzerine bir kelime atfedileceği zaman cer yapan amilin de atf harfiyle birlikte zikredilmesi gerekmektedir. Ancak bu bahsedilen kurallar daha ziyade Basralı dilbilimcilerin ortaya koyduğu ve bağlı kaldığı kurallardır. Çünkü Basralılar dili kurallar çerçevesinde anlamlandıran bir üslup geliştirmişlerdir. Kurallardan ziyade örneklerle yoğunlaşan ve dilde var olan örneklerden yola çıkarak Arapçayı anlamaya çalışan Kûfeli dilbilimcilere göre atfıla ilgili yukarıda bahsedilen şartları taşımaksızın atf yapmak caiz görülmüştür.⁵⁵

Bu kuraldan hareketle bazı kırâatler eleştirilmiştir. Nehhâs'ın belirttiğine göre Nisâ 4/1'de Hamza'ya ait "ve'l-erhâmi" (وَالْأَرْحَامِ) kırâati⁵⁶ Basra ekolünün ileri gelenleri tarafından lahn olarak değerlendirilmiş ve bununla kırâat caiz görülmemiştir. Kûfeliler ise bu kırâatte yer alan uygulamanın çirkin olduğunu söylemekle yetinmişler, bundan daha fazla bir izahta bulunmadıkları gibi çirkin oluşun sebebini de açıklamamışlardır. Sîbeveyhi'nin açıklamasına göre burada yapılan ihlal şöyle izah edilmektedir: Mecerûr zamir üzerine atf yapılamaz. Zira o zamir tenvîn hükmündedir.⁵⁷ Başka bir deyişle mecrûr zamir munfasıl değil, muttasıldır. Bu haliyle o, müstakil bir kelime olarak değerlendirilmeyen tenvîne benzemektedir. Haliyle kendi kendine kaim müstakil bir ismin kendi başına kaim olmayıp ancak başka kelimelere eklenmek suretiyle var olan bir isim üzerine atfedilmesi hoş karşı-

⁵² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 207.

⁵³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 256.

⁵⁴ Birgivi, *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*, s. 226-227.

⁵⁵ Süyûtî, Celâleddin, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (tah. Ahmed Şemsüddin, III, 188-189), Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2006.

⁵⁶ Dâni, *et-Teysîr*, s. 78.

⁵⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 197.

lanmamıştır.⁵⁸ Ebû Osmân el-Mâzinî ise ma'tûf ve ma'tûfun aleyhin iki ortak gibi olduğunu söylemekte ve birinin başına gelen edatın diğerine de gelmesi gerektiğini belirterek benzer bir görüş ortaya koymuştur.⁵⁹ Nehhâs bu kırâat bağlamında yukarıda zikri geçen dil âlimlerinin olumsuz görüşlerini nakletmekle birlikte kendi fikrini ortaya koyan bir ifade kullanmaktadır. Ancak onun bu görüşleri yorumsuz olarak nakletmesi kendisinin de bu eleştirilere katıldığı anlamında değerlendirilebilir.

Ferrâ da bu kırâatle ilgili değerlendirmesinde bu uygulamanın hoş karşılanmayan bir kullanım olduğunu zira Arapların zamir olduğu takdirde mecrûru mecrûra atfetmediklerini dile getirmiştir. Ferrâ bu uygulamanın caiz olduğu yönünde şiirlerden getirilen örneklerin de ancak şiir zaruretiinden kaynaklanan uygulamalar şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁰ Ahfeş ise “ve'l-erhâme” (وَالْأَرْحَامِ) kırâatinin daha güzel olduğunu söylemiş fakat lahn iddiasında bulunmamıştır. Onun gerekçesi de mecrûr bir zamir üzerine mecrûr olan zahir bir ismin atfedilemeyeceğidir.⁶¹

Nehhâs'ın hocası olan Zeccâc da “ve'l-erhâme” (وَالْأَرْحَامِ) şeklindeki kırâati iyi kırâat olarak tespit ederken mecrûr okuyuşun hatalı olduğunu ve ancak şiir zarureti sebebiyle istimalinin caiz olabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte o, bu şekilde okumanın dini açıdan da hatalı olduğunu, zira Allah'dan başkasına yemin etmenin dinen sakıncalı bulunduğunu oysa bu okuyuşa göre “erhâm” kelimesiyle yemin edilmiş olacağını söylemektedir. Kırâati dil açısından da değerlendiren Zeccâc nahivcilerin cer halindeki zamir bir ismin üzerine zahir bir ismin atfının ancak cer edatı tekrarlandığı takdirde hoş karşılanabileceği hususunda hemfikir olduklarını belirtmektedir.⁶²

2.3. Muzâf İle Muzâfun İleyh Arasına Fasıla Girmesi

Nahiv ilminde şiir zarureti hariç muzâf ile muzâfun ileyh arasına bir fasıla girmesi caiz görülmemiştir. Şiir zarureti sebebiyle araya giren bu fasıla da ancak zarf olabilir.⁶³ Bu kuraldan hareketle bazı kırâatler eleştirilmiştir. Söz gelimi En'âm 6/137'de İbn Âmir'e ait “ve kezâlike züyyine likesîrin minelmüşrikîne katlü evlâdehüm şurakâihim” (وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ (مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ) kırâatini⁶⁴ Nehhâs böyle bir kullanımın kelimada da şiirde de

⁵⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 6.

⁵⁹ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, I, 197.

⁶⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 185.

⁶¹ Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 243.

⁶² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 5,6.

⁶³ Birgivi, , *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv*, s. 200.

⁶⁴ Dâni, *et-Teysîr*, s. 88.

caiz olmadığını söyleyerek eleştirmiştir. O, nahivcilerin muzâf ile muzâfun ileyh arasına ancak zarfın girmesine -ki zarf fasıla olarak değerlendirilmemektedir- cevaz verdiklerini ve buna da sadece şiiirlerde müsaade ettiklerini nakletmektedir. Bir ismin fasıla olarak araya girmesi ise lahn olarak değerlendirilmiş ve hiçbir şekilde caiz görülmemiştir.⁶⁵ Söz konusu kırâat bağlamında Zemahşerî'nin yorumu buradaki hatanın kaynağına ilişkin bir fikir vermektedir. Ona göre İbn Amir kırâatinin dilsel izahı muzâf ile muzâfun ileyh arasına mansûb bir mef'ûlun girdiği şeklindedir. Bu durum, söz sanatında zaruret hali kabul edilen şiiir bün-yesinde bile çirkin görülen ve kabul edilmeyen bir durumdur. Nesir tarzı bir anlatımda, hele hele fesahati ve güzel söz dizimiyle muciz bir kelim olan Kur'ân'da böyle bir ifadenin bulunduğunu söylemek mümkün olamaz. Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre İbn Âmir'in böyle bir hataya düşmesinin nedeni, bazı mushaflarda "شُرَكَائِهِمْ" ifadesindeki hemzenin "ي" harfi ile yazıldığını görmesi ve bu harfin esre harekesine işaret ettiğini düşünmesidir. Ona göre Ebû Amr her iki kelimeyi mecrur olarak "evlâdihim şurakâihim" (أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ) şeklinde okumuş olsaydı bu hatadan kurtulmuş olurdu.⁶⁶ Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere bu kırâat için kullanılan "lahn" tabiri kırâat imamından kaynaklanan bir hata olarak görülmektedir.

2.4. İki Mef'ûl İsteyen Fiile Tek Mef'ûl Takdir Edilmesi

Nahiv ilminde mef'ûle geçmeksizin manası tam olarak anlaşılmayan fiillere "mut'e'addî fiil" denmektedir. Bu fiillerden bazıları bir mef'ûle geçerken bazıları iki veya üç mef'ûle geçebilmektedir. "Hasibe-yahsebu" (حَسِبَ يَحْسِبُ) fiili de iki mef'ûl alan fiillerdendir.⁶⁷ İki mef'ûl alması gereken bu fiile tek mef'ûl takdir edildiği gerekçesiyle bazı kırâatler eleştirilmiştir. Söz gelimi Âl-i İmrân 3/178 ve 180. ayetlerde Hamza'ya ait "lâ tahsebenne" (لَا تَحْسَبَنَّ) kırâati⁶⁸ Ebû Hâtim ve ona uyan bir gurup nezdinde lahn olarak değerlendirilmiş ve caiz görülmemiştir.⁶⁹ Ancak burada söz konusu kırâatin neden lahn kapsamında değerlendirildiği hususuna değinilmemiştir. Aynı fiille ilgili olarak aşağıdaki kırâatlere ilişkin yapılan yorumlar aynı zamanda bu kırâate yönelik eleştirinin de gerekçesini oluşturmaktadır. Nûr 24/57'de Hamza ve İbn Âmir'e isnat edilen "lâ yahsebenne" (لَا يَحْسَبَنَّ)⁷⁰ kırâati Basralı ve Kufeli dilbilimciler tarafından mahzurlu görülmüştür. Onlardan Ebû Hâtim bunun lahin

⁶⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 33.

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, s. 348, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut 2005.

⁶⁷ Birgivi, , *İzhârul-esrâr fi'n-nahv*, s. 88-91.

⁶⁸ Dâni, *et-Teysîr*, s. 77.

⁶⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 190.

⁷⁰ Bkz. Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 230.

olduğunu söylemiştir. Ona göre bu kırâati okuyan kişi iki mef'ûle ihtiyaç duyan bu fiili tek mef'ûle geçirmiş olmaktadır.⁷¹ Aynı şekilde Enfâl 8/59'da Hamza, İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca'fer'e ait "lâ yahsebenne" (لَا يَحْسَبَنَّ) ⁷² kırâati, içlerinde Ebû Hâtim'in de bulunduğu bir grup nahivci tarafından lahn kapsamında değerlendirilmiş ve bununla kırâatin helal olmadığı, i'râbı bilen ya da öğreten kişiler tarafından da dinlenilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu eleştiriyi aşırı tarafgirlik olarak niteleyen Nehhâs, Ebû Hâtim'in bunlardan daha fazlasını söylediğini ifade etmektedir. Ebû Hâtim'e göre "yahsebu" (يَحْسَبُ) fiili iki mef'ûle ihtiyaç duyan bir fiildir. Dolayısıyla bu kırâatte olduğu gibi tek mef'ûle geçmesi doğru değildir.⁷³ Nehhâs'ın bu kırâat bağlamında hangi düşünceye sahip olduğu net olarak anlaşılammaktadır. Ancak Ebû Hâtim'e yönelik ifadeleri onun bu kırâate yaklaşım tarzına katılmadığını göstermektedir.

2.5. Ma'tûf-Ma'tûfun Aleyh Uygunluğu

Nahiv ilminde, atıf harflerinden biriyle kendisinden öncesine bağlanan lafız olan ma'tûf, tabii mamullerden kabul edilmekte ve ma'tûf ile ma'tûfun aleyhin i'râb hususunda uyumlu olması gerekmektedir.⁷⁴ Bu uygunluk sağlanamadığı gerekçesiyle bazı kırâatlerin eleştirildiği görülmektedir. Mesela En'âm 6/145'te Ebû Ca'fer'e ait "illâ en tekûne meyyitetün ev demen" (إِلَّا أَنْ تَكُونَ مَيِّتَةً أَوْ دَمًا) ⁷⁵ kırâati bazı nahivciler tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir. Onlara göre matuf ile matufu aleyhin aynı i'râbı paylaşması gerekirken Ebû Ca'fer mansûb olan "ev demen" (أَوْ دَمًا) kelimesini merfû olan "meyyitetün" (مَيِّتَةً) kelimesi üzerine atfetmiştir. Ancak Nehhâs Hz. Ali'den gelen bir rivayeti kaynak göstererek bu kırâatin caiz olduğunu söylemiştir. Ona göre (أَوْ دَمًا) lafzının (أَنْ تَكُونَ) lafzı üzerine atfedilmesi mümkündür.⁷⁶ Bu durumda matuf ile matufun aleyh arasında i'râb açısından bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Ferrâ da atıf kaidesini göz önünde bulundurarak "meyyitetün/meytetün" (مَيِّتَةً/مَيِّتَةً) şeklindeki merfu kullanımın kırâat için uygun olmadığını söylemiştir.⁷⁷

⁷¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 101.

⁷² Dâni, *et-Teysîr*, s. 96.

⁷³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 102.

⁷⁴ Bkz. Birgivi, *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv*, s. 209, 225.

⁷⁵ Kitapta Ebû Ca'fer'e nispet edilen kırâat kanaatimizce sehven "meytetün" (مَيِّتَةً) şeklinde yazılmıştır. Çünkü kaynaklarda ona izafe edilen kırâat "meyyitetün" (مَيِّتَةً) şeklindedir. "Meytetün" (مَيِّتَةً) kırâati ise İbn Âmir'e isnat edilmektedir. Bkz. Dâni, *et-Teysîr*, s. 89; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 200; Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 113.

⁷⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 37.

⁷⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 261.

2.6. Sıfat-Mevsûf Uygunluğu

Nahiv ilminde sıfat ile mevsufun i'râb başta olmak üzere bazı hususlarda birbiriy-le uyumlu olması gerekmektedir. Bu uyum sağlanamadığı için bazı kırâatler eleştirilmiştir. Mesela Hicr 15/22'de Hamza, A'meş, Yahyâ b. Vessâb, Talha ve Halef'e nispet edilen "ve erselne'r-rîha levâkiha" (وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ)⁷⁸ kırâati Ebû Hâtim tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir. O, gerekçe olarak da müfred olan "er-rîh" (الرِّيحَ) kelimesinin cem' olan "levâkih" (لَوَاقِحَ) kelimesi ile sıfatlanamayacağını ileri sürmüştür. Nehhâs ise Ebû Hâtim'in bu kırâatin kötü bir kullanım olduğuna yönelik sözlerine katılmamaktadır. Ona göre Hâkka 69/17. Ayette geçen ve lafız olarak müfred olan "vel-melekü" (وَالْمَلَكُ) kelimesinin mana itibariyle çoğul olması gibi, bu kırâatte geçen "er-rîh" (الرِّيحَ) kelimesinin çoğul mana ifade etmesi mümkündür.⁷⁹ Bu durumda söz konusu kırâate yapılan itiraz geçersiz kalmaktadır.

2.7. Nâib-i Fâilin Hazfı

Nahiv ilminin külli kaidesine göre her failin bir merfû'u vardır.⁸⁰ Failin hazfı, yerine naibi fail geçtiği için, caiz görülmüştür; fakat fail ve naibi failin birlikte hazfı caiz değildir.⁸¹ Zira onun da hazfedilmesi durumunda fiil merfûsuz kalacaktır ki bu nahvin külli kaidesine aykırıdır. Nitekim bu kaideye aykırı olduğu gerekçesiyle bazı kırâatler eleştirilmiştir. Mesela Câsiye 45/14'de Ebû Ca'fer'e isnat edilen "liyüczâ" kırâati⁸² (لِيَجْزِي قَوْمًا) hakkında Zeccâc, Halîl, Sîbeveyhi ve bütün Basralıların bunu lahn olarak değerlendirdikleri bilgisini aktarmaktadır. Ferrâ'nın, zahirde lahindir, görüşüne mukabil Basralılar bu kırâatin hem zahirde hem de batında lahn olduğu kanaatindedirler. Kisâî ise nâib-i fâilin gizlendiğini ifade eden "liyüczâ'l-cezâu kavmen" (لِيَجْزِي الْجَزَاءُ قَوْمًا) şeklindeki yorumuyla bu uygulamaya şâz olarak cevaz vermiştir. Nehhâs Kisâî'nin bu değerlendirmesine katılmamakta ve nahiv âlimlerinin ittifakıyla böyle bir yorumun caiz olmadığını söylemektedir.⁸³ Net bir şekilde ifade edilmese de bu eleştirilerin gerekçesi nâib-i fâilin cümleden atılmış olması gibi görünmektedir.

Aynı şekilde Enbiyâ 21/88'de Şu'be rivayetiyle Âsım'a ve İbn Âmir'e izafe edilen "ve kezâlike nücci'l-mü'minîne" (وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ)⁸⁴ kırâati de bazı nahivciler tarafından

⁷⁸ Râcih, Muhammed Kureyyim, *el-Kırâatu'l-'aşri'l-mütevâtira*, s. 263, Dâru'l-Muhâcir, Medine ts.

⁷⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 239.

⁸⁰ Birgivi, , *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*, s. 84.

⁸¹ Birgivi, , *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*, s. 149.

⁸² Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 300.

⁸³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, IV, 95.

⁸⁴ Dâni, *et-Teysîr*, s. 126.

eleştirilmiştir. Örneğin Zeccâc bunun lahn olduğunu söylemiş ve gerekçe olarak da nâib-i fâilîn mansûb olamayacağını ileri sürmüştür.⁸⁵ Nehhâs ise hocası Ahfeş el-Asğar'dan nakilde bulunarak bu iddiada bulunanların söz konusu fiili mechûl olarak değerlendirdikleri için bu eleştiriyi yaptıklarını düşünmektedir. Ona göre Âsım "nüncî" (نُجِّي) fiilindeki iki "nûn"dan birini hafifleterek okumuştur. Eğer mechûl okusaydı "nücciyê" (نُجِّي) şeklinde meftûh okuması gerekirdi.⁸⁶ Bu örnek bize göstermektedir ki kırâatlere yöneltilen dilsel eleştiriler bazen gözden kaçırılan detaylar üzerine bina edilebilmektedir. Dolayısıyla yapılan eleştirilerin kişilerin bilgi birikimi ve bakış açısıyla yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır.

2.8. Sekte "hâ"sının Telaffuzu

Arapçada sekte "hâ"sı son harfinin harekesi i'râb alameti olmayan kelimelerin sonuna vakıf için getirilen bir harf olup vasıl halinde kullanılmaz. Bu harf sadece sakin olarak kullanılabilirdiği için harekelenmesi lahn kabul edilmiştir.⁸⁷

En'âm 6/90'da İbn Âmir'e nispet edilen ve vasıl halindeki okuyuşunu yansıtan "febihüdâhümüktedihi" (فَبِهْدَاهُمْ أَفْتَدِهِ)⁸⁸ kırâati Nehhâs tarafından lahn kapsamında değerlendirilmiş ve caiz görülmemiştir. Zira ona göre buradaki "hâ" zamir olmayıp vakıf halinde harekeyi beyan etmek için getirilen vakıf "hâ"sıdır ve ondan sonra da "vâv" ya da "yâ" bulunmamaktadır. Bu durumda hem lahne düşmemek hem de mushafa muhalefetten kaçınmak için en selametli olanı vasıl etmeden vakıf ile "febihüdâhümüktedih" (فَبِهْدَاهُمْ أَفْتَدِهِ) şeklinde okumaktır. Çünkü "hâ" ile vasıl edilerek okunursa lahn, "hâ" hafifletilerek okunursa mushafa muhalefet olmaktadır.⁸⁹ Nehhâs'ın İbn Âmir'e yönelik "lahn" değerlendirmesinin söz konusu "hâ"nın sekte "hâ"sı olarak değerlendirilmeyip zamir "hâ"sı olarak takdir edilmesi gerekçesine dayandığı görülmektedir. Ancak İbn Âmir'in bu "hâ"yı mastardan kinaye olarak değerlendirdiği şeklinde yorumlar da görülmektedir.⁹⁰ Bu da kırâat imamlarının yaptığı kırâat tercihlerinin bir yorumlama faaliyeti olduğunu ve onların bu tercihe ilişkin açıklamalarını bilmeden haklarında verilecek kararların yanlış olabileceğini göstermektedir.

⁸⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 326.

⁸⁶ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, III, 55-56.

⁸⁷ Cârîberdî, Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf, *el-Muğnî fî ilmi'n-nahv*, s. 112, Dâru Sader, Beyrut 2007.

⁸⁸ Bkz. Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, s. 107.

⁸⁹ Nehhâs, *Îrâbu'l-Kur'ân*, II, 21.

⁹⁰ İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbü'l-Mûdah fî vücûhi'l-kirâât ve ilelihâ*, I, 485, el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Cidde 1993.

Hâkka 69/26. ayette Yakûb haricindeki kurrâ vasl halinde "kitâbiyeh" (كِتَابِيَّة) ve "hisâbiyeh" (حِسَابِيَّة) kelimelerinde "hâ"yı sabit bırakmaktadırlar.⁹¹ Onlar bu uygulamayı muhtemelen mushafa muhalefet etmemek gayesiyle benimsemektedirler. Ancak Nehhâs bu uygulamayı eleştirerek şunları söylemektedir: "Vasıl halinde hareketin beyanı ve hâ'nın isbatı Arapça ehli nezdinde lahndır ve caiz değildir. Kim sevâda (mushafa)⁹² tabi olmak lahnden de sâlim olmak isterse vasl etmeyip vakfetsin, iki açıdan da isabet etmiş olur."⁹³

2.9. Zamir Olan "hâ"nın Telaffuzu

Âl-i İmrân 3/75'te Ebû Amr, Hamza ve Şu'be rivayetiyle Âsım'a nispet edilen "yü- eddih" (يُؤَدِّهِ) kırâati hakkında Müberred Ebû Amr'ın Arapçanın özüne müteallik sadece iki yerde lahn yaptığını ve bunlardan birisinin de bu kırâat olduğunu söylemiştir.⁹⁵ Zeccâc "ğalat" tabirini kullanarak dile getirdiği bu ihlali şu dil kuralıyla ilişkilendirmektedir: "hâ" zamirinin vasıl halinde cezm olması ya da sükûn üzere olması doğru değildir. Bu zamir ancak vakf halinde sakın kılınabilmektedir.⁹⁶ Nehhâs'ın itiraz etmeksizin Müberred'in sözlerini olduğu gibi nakletmesi onun da bu görüşü benimsediğini göstermektedir.

Nehhâs'ın naklettiğine göre A'râf 7/111'de Âsım ve Hamza'ya izafe edilen "ercih" (أَرْحِيهِ)⁹⁷ kırâati Müberred tarafından lahn olarak değerlendirilmiş ve ancak şaz kabilinden bazı şiirlerde caiz görülebileceği ifade edilmiştir.⁹⁸ Zeccâc buradaki "hâ"nın isim olan zamir "hâ"sı olduğunu düşünmekte ve nahiv ilmi erbabına göre isim olan bu "hâ"nın sakın kılınamayacağı bilgisini aktarmaktadır. Bununla birlikte "hâ"nın sakın olabileceğini iddia eden bazı nahivciler bulunduğuna değinen Zeccâc kırâat konusunda birinci uygulamanın daha fazla kabul gördüğünü söyleyerek tercihini bundan yana kullanmaktadır.⁹⁹ Görüldüğü gibi

⁹¹ Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 334.

⁹² İlmî literatürde "sevâd" veya "sevâd-ı a'zam" şeklinde karşımıza çıkan bu tabir genel olarak çoğunluğu ve kahir ekseriyeti ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak Nehhâs'ın bu tabiri işitsel bir veri olarak değil; daha çok görsel veriler için kullandığına dair örneklere rastlamaktayız. Nahnâs'ın bu tabiri kullanım tarzından hareketle "sevâd" kelimesi ile mushafı kastetmiş olabileceğini kuvvetli bir ihtimal olarak görüyoruz. Nehhâs'ın bu tabiri görsel veri olarak kullandığına delalet eden örnekler için bkz. Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 131-132, 148; II, 65, 99, 207; III, 141-142; IV, 55-56, 193, 272.

⁹³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, V, 17.

⁹⁴ Dâni, *et-Teysîr*, s. 74.

⁹⁵ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 61, 286; IV, 188.

⁹⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 364.

⁹⁷ Nehhâs Âsım'a "ercih" kırâatini isnat etmektedir. Ama kaynaklarda ona izafe edilen kırâat "ercih" kırâatidir. Bkz. Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 122.

⁹⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 65-66.

⁹⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 296.

burada mesele “hâ”nın zamir olduğu kabulü üzerinden bir değerlendirme yapılmakta ve zamir hakkında geçerli olan kurala göre bu kırâat değerlendirilmektedir. Ancak İbn Hâleveyh “hâ”yı sakın kılanların bu “hâ”yı kelimenin son harfi zannederek emir sigası gereği meczum kılmış olabilecekleri ihtimalinden bahsetmektedir.¹⁰⁰ Nehhâs burada söz konusu kırâat hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri nakletmekle yetinmiş, kendi görüşünü beyan etmemiştir.

2.10. Mütakellim “yâ”sının Telaffuzu

İbrâhîm 14/22’de A’meş’e nispetle zikrettiği fakat kaynaklarda Hamza’ya da izafe edilen “bimusrihiyyi” (بِمُصْرِحِي) kırâatini¹⁰¹ Ahfeş lahn olarak nitelemiş ve ne bir Araftan ne de nahiv erbabından işitmediğini söylemiştir.¹⁰² Ferrâ bu kırâati okuyan kişinin “bâ” harfinin bütün kelimeleri mecrur kılabileceğini zannederek okumuş olabileceğini belirtmektedir.¹⁰³ Nehhâs’ın belirttiğine göre mütakellim “yâ”sının telaffuzuyla ilgili iki lehçesel kullanım söz konusudur. Birincisi, “yâ”dan önceki harf sakın değilse “yâ” fetha ve sakın olabilir; fakat önceki harf sakın ise fethadan başka bir seçenek yoktur. Ferrâ’nın bu kırâate ilişkin değerlendirmesini nakleden Nehhâs onun bu şekilde bir kullanıma dair şiirle istihadda bulunduğu da kaydetmektedir. Ancak “yâ”nın kullanımına ilişkin bu kuralın muhalefeti caiz olmayan bir icmâ meselesi olduğunu vurgulayan Nehhâs Allah’ın kitabının şâz kullanımlara hamledilemeyeceğini söylemektedir.¹⁰⁴

2.11. Münâdânın İ’râbı

Enbiyâ 21/112’de Ebû Ca’fer’e ait “kâle rabbu’hküm bi’l-hakkı” (قَالَ رَبُّ اِحْكُمِ بِالْحَقِّ)¹⁰⁵ kırâati Nahivciler nezdinde lahn olarak değerlendirilmiştir. Zira nahiv ilminde, cins isim olan münâdânın başından nidâ harfinin atılması caiz değildir.¹⁰⁶ Dolayısıyla “rabbü” (رَبُّ) kelimesinin burada münâdâ olarak doğru kullanımı “yâ rabbü” (يَا رَبُّ) şeklinde olmalıdır. Ayette nidâ harfi bulunmadığı için bu şekilde bir okuyuş nahivciler tarafından caiz

¹⁰⁰ İbn Hâleveyh, el-Huseyn b. Ahmed, *el-Hucce fi’l-kırââtî’s-seb’a* (tah. Cemâlüddîn Muhammed Şeref), s. 119, Dâru’s-Sahâbe li’t-Turâs, Tanta 2010.

¹⁰¹ Dâni, *et-Teysîr*, s. 109.

¹⁰² Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 407.

¹⁰³ Bkz. Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 63.

¹⁰⁴ Nehhâs, *İ’râbu’l-Kur’ân*, II, 231.

¹⁰⁵ Kâdî, *el-Büdüru’z-zâhira*, s. 217.

¹⁰⁶ İlgili nahiv kuralı için bkz. Cârîberdî, *el-Muğnî fi’l-ilmî’n-nahv*, s. 27.

görülmemiştir.¹⁰⁷ Nehhâs'ın bu eleştiriyi yorumsuz olarak nakletmesi kendisinin de bu görüşe katıldığını göstermektedir.

2.12. İki Hemzenin Yan Yana Gelmesi

Nehhâs'ın naklettiğine göre Secde 32/24'de Hamza, Âsım, Kisâi ve İbn Âmir'e isnat edilen "eimmeten" (أَيْمَمَةٌ)¹⁰⁸ kırâati Nahivcilerin çoğunluğu nezdinde lahndir ve caiz değildir. Bu görüşte olanların gerekçesi iki hemzenin yan yana olamayacağına ilişkin genel kabuldür.¹⁰⁹ Bu meseleyi nahvin inceliklerinden kabul eden Nehhâs'ın da bu eleştiriyi katıldığını söyleyebiliriz.

2.13. İdğam Yapılabilecek Durumlar

Nehhâs'ın belirttiğine göre Necm 53/50'de Nâfi, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'a nispet edilen "âde'l-lûlâ" (عَادُوا لَوْلَى) kırâati¹¹⁰ hakkında Muhammed b. el-Velîd şunları söylemektedir: burada tenvini "lâm"a idğam yapmak lahndir. Çünkü "lâm"ın aslı sükûn olup tenvin de sakindir. Böylece sanki iki sakın harf yan yana bulunmuş olmaktadır. Ayrıca Muhammed b. el-Velîd'in beyanına göre Müberred de Ebû Amr'ın Arapçanın özüne müteallik sadece iki yerde lahn yaptığını ve bunlardan birisinin de bu kırâat olduğunu düşünmektedir.¹¹¹

2.14. Arap Diline Ait Kelime Kalıpları

Nehhâs'ın naklettiğine göre Nûr 24/35'de Hamza ve Şu'be rivayetiyle Âsım'a nispet edilen "dürrûn" (دُرِّيَّةً)¹¹² kırâati lügat ehlinin kahir ekseriyeti tarafından lahn olarak değerlendirilmiş ve caiz olmadığı söylenmiştir. Zira onlara göre Arap kelimasında bu kalıpta bir isim mevcut değildir.¹¹³

Bir başka örnek de ism-i fâil kalıbıyla alakalıdır. Nebe' 78/23'de Alkame, Yahyâ b. Vessâb, A'meş, Hamza ve Ravh rivayetiyle Ya'kûb'a nispet edilen "lebisîne" (لَيْسِينَ)¹¹⁴ kırâati hakkında Nehhâs bu kırâate itiraz ediliğinden bahsetmiş, bunun lahn olarak değerlendiril-

¹⁰⁷ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 59.

¹⁰⁸ Bkz. Dâni, *et-Teysîr*, s. 96.

¹⁰⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 203.

¹¹⁰ Dâni, *et-Teysîr*, s. 166.

¹¹¹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, I, 61, 286, IV, 188.

¹¹² Bkz. Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 228.

¹¹³ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, III, 95.

¹¹⁴ Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 343.

diğini ve caiz görülmediğini nakletmiştir. Nehhâs “lâbisîne” (لَابِسِيْنَ) şeklindeki diğer kırâati tercih etmekte ve “lebisîne” (لَبِسِيْنَ) kırâatini kuvvetlendirmek için Abdullâh ibn Mes'ûd'un da bu şekilde okuduğu yönündeki rivayeti munkatî' olduğu gerekçesiyle kabul etmemektedir. Nehhâs ayrıca “lâbisîne” (لَابِسِيْنَ) şeklinde yazılan bu kelimenin kâri tarafından “lebisîne” (لَبِسِيْنَ) zannedilerek okunmuş olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemektedir.¹¹⁵ Burada itiraz edilen husus, ism-i fâilin yanlış bir kalıpta ifade edilmiş olmasıdır.

2.15. Kıyâsî Mastar Kalıpları

Ğâşiye 88/25'de Ebû Ca'fer'e izafe edilen “inne ileynâ iyyâbehüm” (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَّابَهُمْ)¹¹⁶ kırâatinin lahn olarak değerlendirildiğini belirten Nehhâs gerekçe olarak bu fiilin “âbe–yeûbu” (آبَ يَؤُبُ) kalıbında olduğunu, şayet şeddeli olsaydı mastarının “ivvâbehüm” (إِوَابَهُمْ) gelmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁷ Burada Nehhâs'ın çıkış noktası bu kırâati tercih eden kişinin “âbe” (آبَ) fiilinin mastarını “iyyâbehüm” (إِيَّابَهُمْ) şeklinde takdir etmesidir. Ona göre bu fiilin mastarı “iyâbehüm” (إِيَّابَهُمْ) şeklinde gelmelidir. Şayet bu fiil “âbe” (آبَ) değil de “evvebe” (أَوَّبَ) şeklinde şeddeli olsaydı o zaman da mastarın “iyyâbehüm” (إِيَّابَهُمْ) şeklinde değil “ivvâbehüm” (إِوَابَهُمْ) şeklinde gelmesi gerekirdi. Nehhâs'ın bu yorumu söz konusu hatanın kârfînin yanlış değerlendirmesinden kaynaklandığını ima etmektedir.

2.16. Lâzım Fiilin Müteaddî Oluşu

Arapçada lâzım (geçişsiz) fiillerin müteaddî (geçişli) yapılabilmesi üç yolla mümkündür. Bunlar fiilin “if'âl” veya “tef'îl” bâbına çevrilmesi veyahut da “bâ” harf-i ceri ile birlikte kullanılmasıdır.¹¹⁸ Nûr 24/43'te Ebû Ca'fer'e izafe edilen “yüzhübü” (يُذْهَبُ)¹¹⁹ kırâati Ebû Hâtim ve Ahfeş tarafından lahn olarak değerlendirilmiştir. Ahfeş'in yaklaşımı “if'âl” bâbının işleviyle ilgilidir. O geçişlilik ifade eden bu bâbın yine geçişlilik işlevi gören “bâ” harf-i ceri ile birlikte kullanılmasını caiz görmemektedir.¹²⁰

¹¹⁵ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, V, 82.

¹¹⁶ Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 350.

¹¹⁷ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, V, 134.

¹¹⁸ Bkz. Cârîberdî, *el-Muğnâ fî ilmi'n-nahv*, s. 73.

¹¹⁹ Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 229.

¹²⁰ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, III, 99.

2.17. İ'râb "nûn"unun Harekesi

Muzari fiillerde i'râba delalet etmesi için "elif" zamirinden sonra kesreli; "vâv" ve "yâ" zamirlerinden sonra ise fethalı bir "nûn" harfi eklenir. Bu fiillere mütekellim "yâ"sı bitişeceği zaman bu "nûn"ların hareketlerini kesreye dönüşmekten korumak için "nûn-u vikâye" diye tabir edilen bir "nûn" fiillere eklenmektedir. Özellikle "yâ" zamirinin bitişmesi söz konusu olduğu durumlarda bazı kırâatler bu uygulamaya aykırı olduğu için eleştirilmiştir. Meselâ Ahkâf 46/17. ayet hakkında Nehhâs şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Bazıları Nâfi'den "ete'idâneniye" (أَتَعِدَانِي) ¹²¹ şeklinde kırâat rivayet ediyorlar. Bu Nâfi'den maruf olmayan galat bir ifadedir. Nâfi sadece "yâ"yı fethalamış, onlar da bunu karıştırmışlardır. Bu meyanda şahit getirilen şiihlere de itibar edilmez. Müberred ise bunun caiz olması durumunda hak ile batıl arasında bir fark kalmayacağını ifade ederek Allâh'ın kitabının ve Arapların fasih lügatinin bir kenara bırakılarak bir bedevinin sözüyle istişhadda bulunulmasını eleştirmektedir. ¹²² Burada kesre olması gereken i'râb "nûn"u fetha olduğu için eleştirilmiştir. Ancak buradaki hatanın Nâfi'den değil ondan rivayette bulunanlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

En'âm 6/80'de Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'e nispet edilen "etühâccûnî" (أَتُحَاوِي) kırâatini ¹²³ Ebû Amr lahn kapsamında değerlendirirken Sibeveyhi caiz olduğunu söylemektedir. ¹²⁴ Yine Zümer 39/64'de Nâfi ve Ebû Ca'fer'e isnat edilen "te'murûniye" (تَأْمُرُونِي) ¹²⁵ kırâati hakkında Nehhâs, benzeri ancak şâz kabilinden şiiirde gelir, derken, Ebû Amr b. Alâ' lahn ifadesini kullanmaktadır. ¹²⁶ Son olarak Ebû Amr, Hicr 15/54'te Nâfi'ye ait "febime tübeşşirûni" (فَبِمَ تُبَشِّرُون) ¹²⁷ kırâatini de lahn kapsamında değerlendirmiştir. ¹²⁸ Ancak bu değerlendirmenin gerekçesi hakkında bir açıklamaya rastlamadık. Bu örneklerde de eleştirilen husus bizce mütekellim "yâ"sının bitişmesinden dolayı i'râb "nûn"larının hareketinin kesreye dönüşmüş olmasıdır. Burada bir kırâat imamının bir diğer kırâat imamını telhin ettiğini görmekteyiz. Bir kırâat imamının diğerini telhin ediyor olması manidardır.

¹²¹ Kaynaklarda Nâfi'ye "ete'idânnî" (أَتَعِدَانِي) ve "ete'idâneniye" (أَتَعِدَانِي) şeklinde iki okuyuş isnat edilmektedir. Nehhâs'ın bahsettiği okuyuş şekline ise rastlanmamaktadır. Bkz. Kâdî, *el-Bûdûru'z-zâhira*, s. 301.

¹²² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, IV, 110.

¹²³ Dâni, *et-Teysîr*, s. 86.

¹²⁴ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 18.

¹²⁵ Dâni, *et-Teysîr*, s. 154.

¹²⁶ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, IV, 16.

¹²⁷ Dâni, *et-Teysîr*, s. 111.

¹²⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 241.

2.18. Kelimenin Manen Uygun Olmayan Bir Vasatta Kullanılması

Hadîd 57/13'te Yahyâ b. Vessâb, A'meş ve Hamza'ya izafe edilen "enzırûnâ" (أَنْظِرُونَا)¹²⁹ kırâatini Ebû Hâtim hata olarak değerlendirmektedir. Ali b. Süleymân ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hamza burada telhin edilmiştir. Onu telhin eden 'enzırnâ' (أَنْظِرْنَا) fiilinin manasını 'ehhırnâ' (أَحْرِنَا) şeklinde takdir ettiği için bunu yapmıştır. Çünkü burada bu mana gitmez. Bana göre bu fiilin manasını 'temehhel aleyye' (تَمَهَّلْ عَلَيَّ) ve 'teraf-fak' (تَرَفَّقْ) şeklinde takdir etmek buradaki manaya daha uygun düşer ve böylece mana da sahih olur."¹³⁰ Burada kelimenin manen uygun olmayan bir vasatta kullanımı da lahn olarak değerlendirilmiştir.

2.19. "Lemmâ" Edatının Kullanımı

Hûd 11/111'de Hamza, Ebû Ca'fer, Şeybe, A'meş, İbn Âmir ve Hafs rivayetiyle Âsım'a nispet edilen "ve inne küllen lemmâ" (وَإِنَّ كُلاًّ لَّمَّا)¹³¹ kırâati nahivcilerin çoğunluğu tarafından lahn kapsamında değerlendirilmiştir. Kisâî bu kırâatin Arapçaya tevchihini bilmediğini söylerken Müberred ise bu kullanımın caiz olmadığını söylemiştir. Müberred'e göre Araplar "inne Zeyden lemmâ le adribennehû" (إِنَّ زَيْدًا لَّمَّا لِأَضْرِبْنَهُ) veya "inne Zeyden illâ le adribennehû" (إِنَّ زَيْدًا إِلَّا لِأَضْرِبْنَهُ) şeklinde bir cümle kurmadıkları için bu kırâat onların dili kullanım tarzıyla uyumlu değildir.¹³²

3. Sonuç

Kırâatlerin mütevatir ve şâz olarak kategorize edilmediği; yedi, on ve on dört kırâat şeklinde tasnifinin yapılmadığı bir vasatta ilk dönem dilcilerin lahn meselesiyle ilişkilendirdikleri ayetleri/kırâatleri incelediğimiz zaman onların kırâatler hakkında lahn kelimesinin anlam ve kullanımıyla ilgili farklı yaklaşımlara sahip olduklarını görmekteyiz. Ferrâ gibi bazı dilbilimciler kırâatlere birtakım eleştiriler yöneltse de lahn gibi ağır bir ithamda bulunmaktan kaçınmışlardır. Yine Zeccâc gibi bazı âlimlerin, klasik anlayışta mütevatir ve şâz olarak kategorize edilen on dört kırâat hakkında lahn ifadesini kullanmadığını görmekteyiz. Ancak bununla birlikte bazı kırâatler hakkında, kendileri bizzat söylemese de, dilcilerin lahn ithamı içeren görüşlerini tenkit etmeksizin naklettikleri için kırâatlerde lahn olabileceği fikrini zımnen kabul etmiş olmaktadırlar. Mütevatir kırâatlerin dışındaki okuyuşlar hakkında bu âlimlerin lahn ifadesini kullanmakta bir sakınca görmediklerini söyleyebiliriz.

¹²⁹ Dâni, *et-Teysîr*, s. 169.

¹³⁰ Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, IV, 237.

¹³¹ Bkz. Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 162.

¹³² Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'ân*, II, 185.

Mütevatir kabul edilen kırâatler hakkında lahn tabirini kullanmayan, bunun yerine "hata" ve "ğalat" gibi daha yumuşak ifadeleri tercih eden âlimlerin yanı sıra bu kırâatler hakkında lahn ifadesini kullanmakta beis görmeyen âlimlerin bulunduğu da görülmektedir. Bunlar içerisinde Ahfeş gibi daha mutedil olanların yanı sıra Ebû Hâtim gibi çok sert eleştiri yöneltenler de bulunmaktadır. Yine bu âlimler arasında Müberred'i ve aynı zamanda yedi kurrâdan biri olan dil âlimi Ebû Amr'ı da zikredebiliriz. Burada Ebû Amr gibi bir kırâat âliminin başka bir mütevatir kırâati hakkında lahn olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir. Zira bulunduğumuz yerden bakılınca dokunulmaz ve eleştiri kabul etmez görünen bu kırâatlerin kırâat imamlarının yaşadığı dönemlerde hiç de öyle tartışılmaz olmadığı ve bizzat kırâat imamları tarafından bu eleştirilerin dile getirildiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu eleştirilere kitabında yer veren Nehhâs'ın da mütevatir kırâatler hakkında da lahn ifadesini kullandığını görmekteyiz. Nehhâs birçok yerde kırâatlere yöneltilen eleştirileri nakletmekte ve bunların bir kısmına katıldığını ifade ederken bazılarını da tenkit etmektedir. Bazen Nehhâs olumlu ya da olumsuz bir fikir beyan etmeksizin sadece görüşleri nakletmekle yetinmektedir. Böyle bir durumda onun hangi kanaate sahip olduğunu anlamak zorlaşmaktadır.

Filolog müfessirler kırâatlerin kaynağı itibarıyla hatasız olduğunu kabul etmekle birlikte kırâatlerin peygamberimizden sonraki nesillere aktarımında bazı yanlışlıklar yapıldığını düşünmektedirler. Onlar kırâatlerin hatalı olduğunu söylerken bu hataları kâriflerin ve râvilerin zabt kusurlarına veya vehme ve zanna dayanan değerlendirmelerine bağlama eğilimindedirler. Bu, özellikle ilk dönem dilbilimciler nezdinde klasik manadaki mütevatir kırâat anlayışının bir karşılığı olmadığını göstermektedir.

Dilbilimcilerin kullanımında lahn kelimesi genel olarak hata anlamına gelmekte ve kelimelerin telaffuzu, Arap diline ait kelime kalıpları, cümle dizilişi, i'râb alametlerinin yerleştirilmesi ve lafzın manaya delaleti gibi hususlarda Arap dilinin kaide ve kurallarına aykırı olarak görülen hatalar şeklinde değerlendirilmektedir. Lahn iddialarının gerekçeleri incelendiğinde bunların arasında genel geçer dilsel kaidelerin yanı sıra yöresel kabullerin veya sübjektif değerlendirmelerin de bulunduğu görülmektedir. Bazı kırâatler kimi âlimlere göre lahn olarak değerlendirilirken diğerlerine göre lahn kapsamında değerlendirilmemiştir. Esasında bu durum dil kaideleri üzerinde bir uzlaşma sağlanamamasının ve dil âlimleri arasında bir usul birliğinin oluşmamasının bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla dilin doğru kullanımı hususunda farklı yaklaşımlar ve görüşlerin olduğu bir vasatta neyin doğru neyin yanlış olduğu kişilere ve yaklaşımlara göre değişkenlik gösterecektir.

Dilciler açısından dilsel bir veri olarak kabul edilen kırâatlerin de dilin doğru kullanımıyla ilgili bu görüş ve yaklaşımlar ışığında değerlendirildiğini ve nihayetinde diğer dilsel

materyaller gibi tenkide tabi tutulduğunu söyleyebiliriz. En azından bu âlimlerin yaşadığı dönemde bu gibi ilmi çabaların yadırganmadığı bilakis kırâatlerin tedvini aşamasında bu tür faaliyetlerin gerekli ve kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Bu dönemlerde tartışmalar yaşanmış, eleştiriler dile getirilmiş ve sonraki dönem âlimlerinin üzerinde karar kılacağı bir temel oluşmuştur. Tarihi süreçte üzerinde ittifak edilen bazı hususlar daha sonraki nesiller için aksi iddia edilemez evrensel gerçekler halini almıştır. Bu nedenle de kendi dönemlerinde görevlerini ifa eden bu âlimlerin, yaşadıkları dönemin şartlarıyla değil daha sonraki dönemlerin kabulleri, gerçeklikleri ve algılarıyla yargılanmalarının doğru olmadığını düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Adalı, Mustafa b. Hamza b. İsmail, *Netâicü'l-efkâr fi şerhi'l-İzhâr*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Ahfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân* (tah. Hüdâ Mahmûd Kurâ'a), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1990.
- Akdemir, Mustafa Atilla, "Kırâat-Resmü'l-Mushaf İlişkisi" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, Ensar Neşriyat, ss. 117-134, İstanbul 2002.
- Altundağ, Mustafa, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, ss. 23-48, (2001).
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed Mehdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ve züyûlühû* (tah. Mustafa Abdülkadir Atâ'), Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrût 1996.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirââtî'l-erbeate aşer*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 2007.
- Birişik, Abdülhamit, "İ'râbü'l-Kur'ân", *DİA*, XXII, ss. 376-379, İstanbul 2000.
- Birgivi, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. İskender, *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv* (*Netâicü'l-efkâr fi şerhi'l-İzhâr* içerisinde mevcut) Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bulut, Ali, "Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbü'l-Kur'ân) Ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler" (Hicrî İlk Üç Asır), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12-13, ss. 391-408, Samsun 2001.
- Câriberdî, Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. El-Hasen b. Yûsuf, *el-Muğnî fi ilmi'n-nahv*, Dâru Sader, Beyrut 2007.
- Corcî, Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.
- Çetin, Abdurrahman, "Lahn" *DİA*, XXVII, ss. 55-56, Ankara 2003.

- Dağ, Mehmet, "Mutezile Mezhebine Ehl-i Sünnet'in İsnâdı: Kırâatlar Tevkifi Değil; İctihâdîdir –Zemahşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi-", *Marife Dergisi* yıl: 3, sayı: 3, ss. 219-258, kış 2003.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân b. Amr, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.
- et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Durmuş, İsmail, "Arap Dili ve Lehçeleri Açısından Kırâatlar" *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV*, Ensar Neşriyat, ss. 437-450, İstanbul 2002.
- Enbârî, Abdurrâhmân b. Muhammed b. Ubeydullâh el-Ensârî Ebu'l-Berakât Kemâlüddîn, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ* (tah. İbrahim es-Sâmirâî), Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ 1958.
- Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: VI, sayı: 21, ss. 155-183.
- Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", *DİA*, XXXII, ss. 542-543, İstanbul 2006.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tehzîbu'l-luğâ* (tah. Muhammed 'Ivaz Mir'ab), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut 2003.
- Goldziher, İgnace, *Klasik Arap Literatürü* (çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel), Vadi Yay. Ankara 2012.
- Gulâmu Sa'leb, Ebû Ömer ez-Zâhid Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hişâm el-Bâverdî, *el-'Aşerât fi ğarîbi'l-luğâ* (tah. Yahyâ Abdurraûf Cebr), el-Matba'atu'l-Vataniyye, Amman, ts.
- Güney, Fikri, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve 'Me'ani'l-Kur'ân'ı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: IV, sayı: 7, ss. 156-176.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-üdebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb* (tah. İhsân Abbâs), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut 1993.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn* (tah. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmirâî), Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ys. ts.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğîb, *Mu'cemu müf-redâtı elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Ebî Meryem, *el-Kitâbü'l-mûdah fi vücûhi'l-kırâât ve 'ilelihâ*, el-Cemâatü'l-Hayriyye li tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Cidde 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Ğarîbu'l-hadîs* (tah. Abdullâh el-Cebûrî), Matba'atu'l-'Ânî, Bağdat 1397.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh 'ulûmu'l-hadîs*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, Beyrut 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 2006.
- İbn Hâleveyh, el-Huseyn b. Ahmed, *el-Hucce fi'l-kırââtî's-seb'a* (tah. Cemâlüddîn Muhammed Şeref), Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tanta 2010.
- İbn Haldûn, *Mukaddime* (çev. Halil Kendir), İmaj AŞ. Ankara 2004.
- Kâdî, Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâatî'l-'aşrî'l-mütevâtira min tarikayi's-şâtıbiyye ve'd-dürâ*, (thk. Ahmed İnâye), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2005.
- Kandemir, M. Yaşar, "Lahn" (hadis), *DİA*, XXVII, ss. 56-57, Ankara 2003.
- Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, ss. 325-350, Konya 1997.
- Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Etkisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2010.
- Kayapınar, Durmuş Ali, "İrâbü'l-Kur'an: Kur'an-ı Kerim'in Gramerine Giriş", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1990, sayı: 3, ss: 331-37.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, İlahiyât Yay. Ankara 2004.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl İbnu'n-Nehhâs, *İrâbu'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed Ali Beydûn) Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği -Kur'an Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar-*, Kitabiyat Yay. Ankara 2006.
- Râcih, Muhammed Kureyyim, *el-Kırâatu'l-'aşru'l-mütevâtira*, Dâru'l-Muhâcir, Medine ts.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfu İstılâhâtî'l-fünûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Yavuz, Mehmet, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar" *Nüşa (Şarkiyât Araştırmaları Dergisi)*, sayı: 10, ss. 119-129, Ankara 2003.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut 1987.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Me'âni'l-Kur'an ve irâbuhû*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2005.
- Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.
- Zübeydî, Muhammed b. el-Huseyn b. Ubeydullâh, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, Dâru'l-Me'ârif, ys. ts.

**An Assessment on Qirā'āt Being Subject of the "Lahn" debates, in
Nahhās's I'rāb al-Qur'ān**

Citation / ©-Temel, A. (2015). An Assessment on Qirā'āt Being Subject of the "Lahn" debates, in Nahhās's I'rāb al-Qur'ān, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 15 (1), 77-105.

Abstract- *The Arab linguists have tended to regard the variant readings of the Qur'ān (qirā'āt) as a linguistic matter and assess these readings according to the characteristics of the Arabic language. Especially in the early Islamic periods in which Islamic sciences were codified, the linguists researched linguistic basis of the readings and sometimes criticized within the framework of the linguistic rules and conditionally preferred some of them. The major criticism which was made by the linguists was that the some of the variant readings were wrong in terms of Arabic language (lahn). These different approaches of linguists to qira'at have been criticized by the following scholars. The work I'rāb al-Qur'ān which was written by a philologist , a glossator Abu Ja'far al-Nahhās is an important source both for the science of the readings of the Qur'ān (qirā'a) and for Arabic language itself. Because this work includes views of early age Islamic scholars on Arabic language and qirā'a as well as the author's own views. This article intends to study those criticized variant readings of Qur'ān within the framework of this work.*

Keywords- *Lahn, qirā'a, Abu Ja'far al-Nahhās, I'rāb al-Qur'ān, linguistic commentary*